

Marko Medved

Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini

Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka

marko.medved.rijeka@gmail.com

PRIOLOG CRKVENOJ POVIJESTI LOVRANA PRVE POLOVICE 20. STOLJEĆA¹

Nakon kraćeg presjeka povijesti Lovrana, pri čemu nudi i nekoliko dosad nepoznatih podataka iz crkvene povijesti, autor piše o nekim aspektima života Katoličke Crkve u toj župi tijekom razdoblja talijanske uprave. Župa Lovran dočekuje raspad Austro-Ugarske u sklopu Tršćansko-koparske biskupije da bi se 1925. godine, zajedno s cijelom Liburnijom, našla u novouspostavljenoj Riječkoj biskupiji. Iznose se imena pastoralno djelatnih svećenika u Lovranu između dvaju svjetskih ratova kao i drugi aspekti vjerskog života tog, dosad slabo poznatog, razdoblja. Okolnosti vjerskog života dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća smještene su u kontekst nacionalnih i jezičnih pitanja vezanih uz talijanizaciju koju na ovome području provodi Kraljevina Italija. Svoju analizu autor donosi ponajviše na temelju arhivskoga gradiva povezanog s riječkim biskupima, odnosno s njihovim odlukama i mjerama koje se tiču župe Lovran.

Ključne riječi: župa Lovran, Riječka biskupija, fašizam, Katolička Crkva

1. Umjesto uvoda

Ne postoji znanstveno obrađena crkvena povijest Lovrana. O prošlosti Lovrana autori su pisali s aspekta višestrukih interesa: povijesnog, arheološkog, povijesno-umjetničkog, jezičnog itd. U tim radovima pronalazimo važne podatke i o crkvenoj povijesti Lovrana.

O Lovranu u 17. stoljeću piše Johann Weickhard Valvasor u svojem djelu *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Iako iz perspektive etnografa i polihisto-

¹ Ovaj je rad temeljen na izvorima primarno korištenim u autorovoj knjizi *Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji*, koja je objavljena 2015. u nakladi Kršćanske sadašnjosti, Državnoga arhiva u Pazinu i Riječke nadbiskupije.

ra, on nudi i crkveno-povijesne podatke (Valvasor 1689: 346–347; Sušić 1970: 120–121). O Lovranu piše i znameniti riječki povjesničar Giovanni Kobler iz 19. stoljeća (Kobler 1896: 287–289). S pravno-povijesnog gledišta o Lovranu promišlja Lujo Margetić (Margetić 1974: 95–114; Margetić 1987: 55–57; Margetić 1990: 9–62). Vjerojatno je najviše radova nastalo iz interesa povjesničara umjetnosti. Vesna Munić piše o Lovranu u kontekstu istočnojadranskih komuna u razvijenom srednjem vijeku i ranom novom vijeku (Munić 2005). Vanda Ekl objavila je nekoliko radova o Lovranu (1984; 1987). O arheologiji na prostoru Lovrana piše Ranko Starac (1987; 1994). Zadnjih godina istaknute radove, u kojima nude mnogo podataka, objavili su Željko Bistović (2010) i Marijan Branović (2010).

Važan doprinos povijesti Lovrana proizlazi od objave *Quaderna capitula lovransensis* Damira Viškanića. Ovo je djelo vjerojatno dosad najvažniji objavljeni izvor crkvene povijesti Lovrana. Autor donosi vijesti o ekonomsko-pravnim pitanjima, popis župnika te brojne vijesti iz lovranske crkvene povijesti (Viškanić 2002; Fučić 1988: 27–39).

Građa Puls kog kaptola sačuvana je u Državnom arhivu u Rijeci, a ta pismohrana čuva i dio arhivskog fonda župe Lovran. Važan doprinos predstavlja i objava vizitacije generalnog pulskog vikara Francesca Bartirome iz sredine 17. stoljeća koja, među ostalim, obuhvaća i župu Lovran (Labus i Kudiš Burić 2003: 90–91).

2. Iz crkvene povijesti Lovrana

Župa Lovran postoji od pamtivijeka. Bila je u sastavu Pulske biskupije i pod vlašću riječkoga arhiđakona.

Srednjovjekovnu povijest Lovrana valja tumačiti u kontekstu liburnijskih općina mada je Lovran, zajedno s Brsečom (za razliku od Rijeke, Kastva i Mošćenica, koji su bili devinski i potom walseeovski posjed), pripadao Pazinskoj knežiji. Ta je Pazinska knežija, čiji su dio bili Lovran i Brseč, ostala u vlasti knezova Goričkih sve do 1374. godine, otkad potpada pod Habsburgovce.

Lovran je do 19. stoljeća sjedište kaptola, što znači da ondje ne živi jedan svećenik, već zajednica prezbitera, jednako kao i u Brseču, Mošćenicama, Veprincu i Kastvu. Što se tiče broja članova kaptola, treba reći da su u Lovranu sredinom 17. stoljeća uz župnika živjela još četvorica svećenika (Labus i Kudiš Burić 2003: 90–91). Taj broj nije bio fiksna.

Nakon jozefinističkog preuređenja biskupijskog ustrojstva Istre Lovran prelazi pod vlast Tršćansko-koparske biskupije. U tom će položaju dočekati raspad Austro-Ugarske, odnosno crkvene promjene koje će uslijediti stvaranjem Riječke biskupije 1925. godine.

Župna crkva sv. Jurja (do 1843. godine zborna crkva) spada u vrlo vrijedne sakralne spomenike na našem području. Kasnogotičke zidne slike iz druge

polovice 15. stoljeća vezuju se uz radionicu Vincenta iz Kastva. Očuvane su na trijumfalnom luku, u prezbitteriju i na njegovu svodu.² Posebna su vrijednost glagoljski grafiti na zidnim slikama.

Na području župe Lovran, na kojem je postojalo više sakralnih objekata, osim župne crkve sv. Jurja do danas su očuvane kapele: Presvetog Trojstva, sv. Ivana Krstitelja, Uskrnulog Spasitelja na novom groblju, sv. Roka i sv. Franje u Lignju i sv. Mihovila Arkandela u Lovranskoj Dragi.

Spominjanje pavlinskog samostana ili kuće u Lovranu do pred konac 18. stoljeća, vezane uz crkvu sv. Nikole, ostalo je nedovoljno obrađeno pitanje. Pulski su biskupi tu crkvu pogrešno vezivali uz franjevcu trećoredce (glagoljaše).³ Radilo se o kući povremenog boravka pavlinske zajednice iz čepičkog samostana, a ne o samostanu (Cvitanović 1978: 64).⁴

Navedimo i jedan dosad nepoznat podatak. Važno vrelo za istraživanje povijesti riječkog augustinskog samostana sv. Jeronima, *Protocollum conventus Fluminensis Ordinis eremitarum s. patri Augustini ad s. Hieronymum*,⁵ koje su sastavili 1704. godine austrijski augustinski provincijal Josip Achinger i njegov tajnik Cezarije Posch, spominje Lovran. Naime, taj je riječki samostan od sredine 16. stoljeća do prve polovice 18. stoljeća posjedovao i opatiju sv. Jakova u današnjoj Opatiji. Određujući ubikaciju opatije sv. Jakova, vrelo spominje da se ona nalazi od Rijeke prema Lovranu uz more: *...hinc, inquam, monasterium nostrum S. Iacobi pro Abbatia S. Iacobi ad Palum prope Terram Fluminis versus Lauranam ad littus maris existente commutatum fuit, et quidem modo sequenti...* (HR-DARI-250, *Protocollum conventus*, N. 119, str. 26–28)⁶ Koristeći se, dakle, koordinatom Lovrana kako bi opatiju smjestilo u prostoru, ovo augustinsko vrelo neizravno potvrđuje važnost Lovrana na čitavom zapadnom pojasu od Rijeke.

Usljed pomanjkanja duhovnih zvanja i povezanih pastoralnih poteškoća, župu Lovran u drugoj polovici 20. stoljeća dugi niz godina vodili su redovnici isusovci i salezijanci. Danas župom upravlja dijecezanski svećenik Matija Rašpica.

² Bile su predmetom interesa više autora, među kojima Branka Fučića i Vande Ekl.

³ Ivan Grah (1987: 31) spominje pavlinski samostan u Lovranu do 1794. godine, kada je zatvoren. Piše da su ga pulski biskupi zajedno s onim u Klavaru pored Plomina pogrešno pripisivali franjevcima trećoredcima glagoljašima.

⁴ Zahvaljujem pavlinu Gaudenciju Vitu Spetiću koji je autoru ovoga rada priopćio informaciju o pavlinskoj rezidenciji u Lovranu. S pavlinima kraj čepičkog samostana Lovran je povezan cestom preko Učke. Dakle, to nije bio regularni samostan, nego kuća s najviše dvojicom redovnika, crkvom i obavezama preuzetima od dobročinitelja.

⁵ HR-DARI-250, Samostan augustinaca u Rijeci, kut. 1 (stara signatura Ab 214). Najvažnije sačuvano vrelo za istraživanje riječkog sv. Jeronima donosi popis isprava riječkoga samostana, vijesti i kroniku nekih važnijih događaja iz povijesti zajednice na 221 numeriranoj stranici. Prvi dio do 62. stranice sastavio je provincijal Achinger, a drugi dio od 63. do 221. stranice nastao je tijekom 18. stoljeća drugim rukama.

⁶ Usp. Medved 2020: 240.

3. Župa Lovran prelazi iz Tršćansko-koparske pod Riječku biskupiju

Već je spomenuto da je Lovran 20. stoljeće dočeka u sastavu Tršćansko-koparske biskupije. Nakon što se Rapalskim ugovorom iz 1920. godine definiralo pripajanje Istre Kraljevini Italiji te nakon što joj je godine 1924. anektirana i Rijeka, stvara se samostalna talijanska dijeceza sa sjedištem u Rijeci. Papa Pio XI. 1925. godine uspostavlja Riječku biskupiju od 16 župa od kojih je dio pripadao Apostolskoj administraturi Rijeke (šest župa, prije toga Senjsko-modruške biskupije), Tršćansko-koparskoj (sedam župa) i Ljubljanskoj biskupiji (tri župe). Granice nove biskupije poklapale su se s onima Kvarnerske provincije.

Apostolska administratura Rijeke obuhvaćala je sljedeće župe: Uznesenje Marijino (Assunta), Gospu Bezgrješnu (Gospa Lurdska), Sve svete (Kozala), Presvetoga Otkupitelja, Gospu Karmelsku (Donju Drenova) i Svetoga Nikolu (Krnjevo). Župe Ljubljanske biskupije bile su Prem, Ilirska Bistrica i Knežak, a činile su dekanat Trnovo-Bistrica. Župe Tršćansko-koparske biskupije bile su Jelšane, Klana, Veprinac, Brseč, Mošćenice, Lovran i Volosko (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 81–83).⁷

U vrijeme prijelaza iz Tršćansko-koparske u Riječku biskupiju župa Lovran, po podacima koji se čuvaju u arhivalijama biskupijskog upravitelja i kasnije biskupa Isidora Saina, brojila je 4000 duša (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 86).

Kad je riječ o prijelazu župe Lovran iz crkvene jurisdikcije Trsta u Rijeku, nije bilo nikakva ozbiljna spora. Teritorijalni kontinuitet liburnijske obale od Voloskog do Brseča, odnosno činjenica da su sve župe toga područja bile predviđene za prijelaz pod vlast Rijeke, nije bio sporan kada je u pitanju župa Lovran. Ovdje se nije postavljalo pitanje poput onoga koje se javljalo za slovenske župe za koje je biskup u Trstu bezuspješno zahtijevao da ostanu pod njegovom vlašću. Kontekst prijelaza iz Trsta u Rijeku valja promatrati i iz perspektive činjenice da je dotadašnji tršćanski biskup Alojzij Fogar garantirao nacionalnu i jezičnu ravnopravnost višenacionalne biskupije, dok je riječki biskup, bilo je to očito, bio naklonjeniji talijanskim negoli hrvatsko-slovenskim interesima.⁸

4. Fašističko nasilje u crkvama početkom dvadesetih godina 20. stoljeća

Prije no što je stvaranjem Riječke biskupije jurisdikcija nad liburnijskim područjem prešla iz Trsta u Rijeku, počinjeno je mnogo nasilja nad tršćansko-

⁷ Talijanizacija je bila uobičajena, a u narednim godinama i obavezna zakonom. Stoga ne čudi što u popisu župa Sain uvijek na prvo mjesto stavlja imena na talijanskome, a tek na drugo na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Tako je Prem postao Primano, Ilirska Bistrica Torre di Bisterza, Knežak Fontana del Conte, Veprinac Apriano, Jelšane Elsane.

⁸ Usp. Medved 2015; 33–344.

parskim svećenicima tog kraja. U Voloskom je za prvu pričest 1921. godine ukinuto hrvatsko crkveno pjevanje, tijekom obreda Velikoga Tjedna 1922. godine zabranjena je staroslavenska liturgija i uveden latinski jezik, a u svibnju iste godine ukinut je hrvatski jezik na kojem su se vršile marijanske pobožnosti. U Opatiji, tada kapelaniji u sastavu župe Volosko, uoči proslave blagdana svetoga Jakova 24. srpnja 1921. fašisti ulaze u tamošnju crkvu i sprječavaju hrvatsko crkveno pjevanje (v. Jeličić 2020). U Lovranu je župniku Antunu Koširu postavljena bomba, nakon čega je bio primoran pobjeći iz župe. U Mošćenicama 17. lipnja 1921. lokalni fašisti napadaju župni stan (Barbalić 1931: 47). Kao što se vidi, župa Lovran također je bila metom nacionalističkog nasilja. Prije prijelaza pod okrilje Riječke biskupije hrvatski župnik Antun Košir morao je pobjeći u Senjsko-modrušku biskupiju i nastaniti se u Novom Vinodolskom (Klen 1950: 13–14).

Fašisti iz Lovrana vršili su nasilje i u obližnjim župama. Kastavski svećenik Ivan Dukić donosi svjedočanstvo očevidca Rubinića koji opisuje kako su talijanski fašisti 10. svibnja 1921. upali u crkvu u Mošćenicama dok se ondje pjevala staroslavenska večernja (vespere). Crkva je slavila svetkovinu, a diljem Italije održavali su se izbori za talijanski parlament: „Župnik Žiganto tako je sjedio na velikoj stolici u prezbiteriju i oko njega u koru pjevači, kad se začuje silna divljačka krika pred crkvom grupe naoružanih fašista nadošlih iz Lovrana. Bili su naoružani dugim batinama i revolverima. Vičući provalili su u crkvu, udarali oko sebe, mahali revolverima, razbili ćoku (luster), a sve uz divljačku kriku. Župnik Žiganto shvatio je o čemu se radi. Pobjegao je kroz stražnja vrata sakristije, spustio se stepenicama do stana tadašnje mežnarice, skinuo bogoslužno odijelo i dalje potrčao niz stepenice prema crkvi sv. Jelene na putu za Brseč. Tu se je u susjednoj kući sklonio. Bila je to rodna kuća nadbiskupa – nuncija dr. Josipa Uhača. Obaviješten da su mu fašisti oštetili pokućstvo, Žiganto se nije vratio u župni dvor, nego je otišao u Zvoneće, Sv. Matej i Kastav, gdje je umro kao župnik i dekan na dan kapitulacije talijanske vojske 1943.”⁹ (Dukić 1977: 4)

Svećenik Silvestar Adamić, nakon dvije godine službe u Jelšanama, prešao je u Lovran, a potom u Mošćenice, gdje je od studenoga 1921. najprije bio kapelan, a onda župni upravitelj od 1. veljače 1923. (Medved 2015: 398–402).

5. Jezično pitanje u vjerskom životu Lovrana tijekom talijanske uprave

Imena pastoralno djelatnih svećenika u Lovranu između dvaju svjetskih ratova slabo su poznata. Riječki biskupi tijekom talijanske uprave Lovran su, zajedno s većim dijelom liburnijske rivijere, smatrali talijanskim dijelom dijeceze. Prije nego što je od Svete Stolice dobio službene ovlasti za početak pregovaranja s državom, Isidoro Sain javio je Konzistorijalnoj kongregaciji u Vatikanu podatke o nacionalnom sastavu buduće dijeceze. U tom pismu slovenskim župama

⁹ Danilo Klen donosi podatak da je Žiganto bio župnik sve do siječnja 1923. (Klen 1950: 13).

Prem, Ilirska Bistrica, Knežak i Jelšane priznaje njihov etnicitet, no isto ne čini s hrvatskim dijelom biskupije. Tako navodi da su svih šest riječkih župa zajedno s Voloskom i Lovranom (Opatija je tada još uvijek samo kapelanija u sastavu župe Volosko) talijanske nacionalnosti, uz konstataciju da su „talijanske župe manje ili više pomiješane s Hrvatima, koji dobro razumiju talijanski jezik”. Istodobno kategoriju hrvatskih župa apostolski administrator priznaje Drenovi, Mošćenicama, Brseču, Veprincu i Klani (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 81–83). U istom pismu administrator piše kako će poteškoće koje bi mogle proizaći iz višenacionalnog sastava biskupije biti nadvladane procesom talijanizacije:

Biskupija će biti sastavljena od triju elemenata – Talijana, Hrvata i Slovenaca – što bi moglo uzrokovati stanovite poteškoće. No s obzirom na to da se talijanske škole osnivaju diljem provincije, prirodno je očekivati da će se s vremenom talijanski jezik govoriti u cijeloj provinciji i biskupiji. (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 84–85).¹⁰

Dvije godine nakon toga, tijekom procesa imenovanja biskupa, kardinal De Lai zatražio je od Isidora Saina brojčane iznose o prisutnosti triju nacionalnosti u Riječkoj biskupiji, tj. zatražio je podatke o tome kojim jezikom govore, koliki je omjer triju jezika u pojedinim mjestima, kako se u danim okolnostima ponašaju župnici pri propovijedi, župne kateheze, ispovijedi i razumije li se talijanski jezik posvuda (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 327).¹¹ Na postavljena pitanja iz Vatikana o nacionalnom, odnosno jezičnom sastavu teritorija, riječki apostolski administrator ne odgovara preciznim podacima. Priznaje, doduše, da stanovnici Liburnijske rivijere većinom govore hrvatski jezik, precizirajući da se u Voloskom i Lovranu propovijeda dvojezično hrvatski i talijanski, na slovenskom u Trnovu, Jelšanama, Premu i Knežaku, dok se na talijanskome jeziku propovijeda isključivo u Rijeci (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, 328).¹²

Proces talijanizacije župe Lovran proveden je koncem dvadesetih godina 20. stoljeća. To se djelomično dogodilo za vrijeme župnika Guida Galvanija, ali osobito s njegovim nasljednicima koji nisu bili rodom iz naših krajeva, nego su dolazili iz udaljenijih dijelova Italije, bez ikakva znanja hrvatskog jezika neopodnog za uspješno vršenje pastorala u Lovranu.

Kao i u slučaju Voloskoga, Isidoro Sain u Lovranu je zadržao svećenika kojeg je ondje poslala kurija u Trstu, dok je župa pripadala tršćansko-koparskom biskupu. Bio je to svećenik Guido Glavan, koji je talijanizirao svoje prezime u Galvani. Dok je on vodio lovransku župu, hrvatski je jezik, uz talijanski, imao svoje mjesto u propovijedima sve do konca dvadesetih godina. Točan datum ukinuća hrvatskih propovijedi ne može se točno odrediti jer se izvori ne podudaraju. U memorandumu koji su slavenski svećenici predali riječkom biskupu

¹⁰ Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju, 31. svibnja 1924.

¹¹ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 22. veljače 1926.

¹² Isidoro Sain Gaetanu De Laiju, 1. ožujka 1926.

Santinu tridesetih godina spominje se da hrvatske propovijedi nema od 1928. godine (Čermelj 1953: 9), dok iz jednoga pisma istog svećenika Glavana upućenog biskupu Sainu proizlazi da je hrvatska propovijed preživjela sve do 1930. godine (NAR, *Acta*, 266/1930).¹³

Bez obzira na datum, spomenuto Glavanovo pismo donosi osobno svjedočanstvo tog svećenika o jezičnoj praksi koju je nastojao slijediti u lovranskoj župi. On svjedoči kako je promijenio vladajuću praksu staroslavenske liturgije i uveo latinsku te je „uz talijanski jezik u propovijedima, zadržao i slavenski” učinivši to „u punom suglasju s vlastima koje s tim u vezi nisu nikad prosvjedovale”. Kaže kako je bio „vrlo oprezan” i taktičan u odnosu na Hrvate kako ih ne bi povrijedio te da je znao „tako postaviti stvari da župljani obaju jezika budu zadovoljni, s obzirom na to da se u datim okolnostima postupalo onako kako je pastoralni oprez to dopuštao” (NAR, *Acta*, 266/1930). Hrvatski je jezik, između 1928. i 1930. godine, potpuno istisnut iz župne crkve tako da vjernici nisu više imali mogućnost ne samo čuti Riječ Božju na hrvatskome, nego ni ispovijedati se na materinskom jeziku (Čermelj 1953: 9).¹⁴

Ta je jezična promjena uvedena uslijed velikih pritisaka na župnika iako nema izvora na temelju kojih bismo mogli podrobnije rekonstruirati o kakvim se to postupcima radilo. Upravo je zbog toga Glavan napustio Lovran i nije se htio vratiti ni kada ga je koju godinu kasnije na povratak pozvao biskup Antonio Santin. Odbivši molbu, svećenik je 1934. godine riječkom biskupu napisao kako ga je na napuštanje Riječke biskupije i povratak u Tršćansko-koparsku biskupiju navelo „vrlo teško i tegobno” jezično pitanje. Priznao je pritom kako ni u Koprju, gdje je tada djelovao, nacionalne prilike nisu bile ništa mirnije. Iz matične Tršćansko-koparske biskupije Guido Galvani piše riječkome biskupu Antoniju Santinu 27. studenoga 1934. kako mnogo trpi zbog pasterala kojemu se ne može posvetiti u potpunosti zbog velike podvojenosti sa slovenskim klerom koji je rođenjem i osjećajima slavenski i koji sav pastoral time stavlja pod znak pitanja: „Ja sam jedini talijanski svećenik u predgrađu Kopra, gdje naziv talijanski svećenik znači ‚nitkov’ (čini se nevjerojatno!) i gdje se svaki moj korak prati optužujući me biskupu da sam svećenik *balilla*” (NAR, *Acta*, 860/1934).

Navedeno pismo svjedoči kako fašističke prijetele nisu štedjele ni talijanski ili talijanizirani kler. Naime, taj je svećenik u više navrata i vrlo jasno izražavao svoje talijanske osjećaje. Ne samo da je promijenio svoje prezime iz Glavan u Galvani (10. svibnja 1928.), nego se i zauzeo za dolazak talijanskih svećenika i učitelja u Liburniju (NAR, *Acta*, 734/1935). Vlasti se očito nisu zadovoljavale

¹³ Guido Galvani Isidoru Sainu, 4. kolovoza 1930.

¹⁴ U više puta spomenutom memorandumu hrvatskih i slovenskih svećenika biskupu Antoniju Santinu, o Lovranu se tvrdilo: „In parochia Lauranae, quae per maximam partem est croata, usque ad annum 1928, et concio et confitendi facultas erat lingua vernacula. Sed abeuntem parochum dr. Galvani secutus est in parochia hac administranda sacerdos linguae croatae prorsus ignarus, ita ut parochiani propria lingua verbum Dei audire aut sacramentaliter confiteri iam non possint.”

činjenicom da na raspolaganju imaju talijanske svećenike, već su išle za tim da postignu potpunu talijanizaciju pastoralala.

O tome da su fašisti u tom smislu vršili pritisak i na samoga svećenika Glavana svjedoče i optužbe na njegov račun zbog uporabe hrvatskog jezika (Usp. Zorec, 1974: 470). Svećenik, za kojega smo već rekli da je bio talijanskih nacionalnih osjećaja, ipak je sudjelovao u poučavanju slovenskog jezika u talijanskom sjemeništu u Rijeci.¹⁵

6. Imenovanje talijanskih svećenika u župi Lovran

Dok je župu Lovran vodio Glavan, Isidoro Sain mu je imenovao kapelana u osobi Alessandra Cerisare, talijanskog svećenika koji je u Riječku biskupiju došao iz dijeceze Vicenza. Pastoralni pomoćnik u Lovranu bio je od 23. rujna 1925. do kraja lipnja 1929. godine (NAR, *Urudžbeni zapisnik* 178–180/1929).¹⁶ S obzirom na to da mu pomoćnik nije poznao hrvatski jezik, župnik se žalio riječkom ordinariju da svećenik koji ne govori hrvatski jezik ne može biti od velike pomoći u pastoralu Lovrana (NAR, *Acta*, 587/1926, 589/1926).¹⁷

Glavanov nasljednik u upravi lovranske župe postao je nakon toga Carmelo Di Natale, bivši kapucin s juga Italije (iz Siracuse). Na veliku štetu pastoralala ove župe, koju je vodio od travnja 1931. godine, novi župni upravitelj uopće nije poznao hrvatski jezik (NAR, *Acta*, 549/1934).¹⁸ Hadrijan Brumen kao dekan dekanata koji je obuhvaćao i Lovran bio je vrlo kritičan prema svećeniku Carmelu Di Nataleu. Optužio ga je ne samo za politiziranje i za slabu pastoralnu skrb, već i za nezadovoljavajuću pobožnost i ćudoređe (NAR, *Acta*, 549/1934).¹⁹ Apostolski administrator Carlo Mecchia produžio je za tri godine dekret Isidora Saina kojim ga je 22. prosinca 1929. *ad experimentum* primio u Riječku biskupiju. Antonio Santin otpustio ga je iz biskupije 5. prosinca 1935.

Time je položaj hrvatskoga jezika u Lovran srozan. To se željelo i javno manifestirati pa je iz unutrašnjosti župne crkve skinuta slika svetog Jurja jer su fašisti u tom umjetničkom djelu vidjeli previše hrvatskih nacionalnih elemenata. List *Istra*, glasilo hrvatskih izbjeglica iz Istre u Zagrebu, u ožujku 1933. godine

¹⁵ Slovenski jezik u riječkom malom sjemeništu poučavao je lovranski župnik Guido Glavan, a njegovim odlaskom 1931. godine nastala je kratkotrajna stanka u poučavanju toga jezika. Obavezno pohađanje satova slovenskog i hrvatskog jezika za sve odredio je apostolski administrator Carlo Mecchia u školskoj godini 1932./33. Sredinom tridesetih godina 20. stoljeća i nakon smrti Isidora Saina slovenski je jezik ponovno uveden na poticaj Mihaela Huše. Inače, satove hrvatskog jezika u riječkom sjemeništu držao je najprije Ivan Podboj (talijanizirano ime u Giovanni Poggi), potom Matija Balas.

¹⁶ Od sredine 1929. godine postaje kapelan Assunte u Rijeci.

¹⁷ Guido Glavan Isidoru Sainu, 27. rujna 1926.

¹⁸ Hadrijan Brumen Antoniju Santinu, 5. svibnja 1934.

¹⁹ Hadrijan Brumen Antoniju Santinu, 5. svibnja 1934.

objavljuje članak o tome pod naslovom „Kako je lovranski sv. Juraj fašistiziran”. Dotadašnja slika sv. Jurja u istoimenoj crkvi uklonjena je i zamijenjena drugom pod izlikom da se na prethodnoj prepoznavalo odveć slavenskih elemenata. Valja pritom reći da je odmah nakon aneksije Italiji na lovranski crkveni zvonik uzidan venecijanski lav (*Istra. Glasilo jugoslovenskih emigranata iz Julijske Krajine*, 17. ožujka 1933., str. 2).

7. Jezik u školskom vjeronauku

Talijanska školska reforma Giovannija Gentilea nije predviđala upotrebu jezika manjina u nastavi državnih škola. To je praktično značilo zabranu vjeronauka na hrvatskom i slovenskom jeziku u školama. U tom pitanju valja razlikovati dva razdoblja jer su talijanske vlasti do 1928. godine tolerirale predavanje vjeronauka na hrvatskom i slovenskom jeziku u nižim razredima osnovne škole. No od školske godine 1928./1929. nisu ga više dozvoljavale ni za mlađi uzrast (NAR, *Školski vjeronauk*, 2, 1–2).²⁰ Bilo je to suprotno i stavovima pape Pija XI., koji je u travnju 1928., obraćajući se biskupu njemačkog Osnabrücka izjavio da poučavanje vjere i dušobrižništvo na materinskom jeziku spadaju u prirodno pravo katolika, ali i članku 27. tadašnjeg Zakonika kanonskog prava.

Nakon toga brojni su svećenici napustili škole, osobito slovenski dušobrižnici na području Riječke biskupije. U tim bi slučajevima predavanje školskog vjeronauka preuzimali učitelji. U školskim okruzima Volosko i Lovran riječkom biskupu Isidoru Sainu uspjelo je zadržati školski vjeronauk u svećeničkim rukama. Na biskupov zahtjev da mu pošalje popis učitelja koji bi bili primjereni za predavanje vjeronauka, zajedno sa svećenicima koji su bili spremni na korištenje talijanskoga jezika u školama (NAR, *Acta*, 420/1928, 1),²¹ svećenik Hadrijan Brumen, dekan dekanata Volosko, odgovorio mu je da učitelji općenito nisu u teološkom smislu sposobni za predavanje vjeronauka u višim razredima osnov-

²⁰ Iz školskog inspektorata Rijeke priopćili su 29. veljače 1928. Isidoru Sainu da je predavanje vjeronauka regulirano odredbom Ministarstva od 10. siječnja 1924. kojom se „za alogena područja dopuštalo da se u nižim razredima osnovnih škola vjerska pouka daje na tamošnjemu lokalnom jeziku”. Nakon te upute, koja se odnosila na prva tri razreda osnovne škole, uslijedila je okružnica regionalnog školskog pročelnika od 7. prosinca 1926. u kojoj se, među ostalim, precizirala mogućnost hrvatskog i slovenskog jezika i za više razrede: „Još će se dvije godine, počevši od ove, vjerska pouka za više razrede izvanredno moći davati na materinjem jeziku. Predavat će isti vjeroučitelji kao do sada. Od ovoga će biti izuzeti oni viši razredi u gradovima i mjestima gdje posebne političke prilike budu nalagale uporabu talijanskoga jezika za vjeronauk.” Iako iz tih uputa o provođenju zakona proizlazi da su takve norme trebale vrijediti cijelu školsku godinu 1928./29., u stvarnosti je bilo i ranijeg nametanja talijanskoga jezika za sve razrede. Prvi talijanski kraljevski školski inspektor u Rijeci organizirao je okupljanje vjeroučitelja čiji je cilj bio zahtijevanje zabrane hrvatskog jezika i uvođenje talijanskog jezika za sve razrede.

²¹ Pismo Isidora Saina dekanima, 3. studenoga 1928.

ne škole (NAR, *Acta*, 420/1928, 2).²² Unatoč suprotstavljanju talijanskih školskih vlasti, biskupu je uspjelo zadržati hrvatske svećenike Joakima Pilata i Kuzmu Jedretića u predavanju vjeronauka (NAR, *Školski vjeronauk*, 2, 34).²³

U složenom pitanju školskog vjeronauka u višenacionalnoj biskupiji otežavajuća je okolnost proizlazila i iz činjenice da veliki broj učitelja nije bio rođen na ovom području, nego je pristizao iz ostatka Italije, a u nekim se školama, kao npr. u Lovranu, radilo o gotovo cjelokupnom učiteljskom zboru. Recimo i to da je Guido Galvani 1929. godine u Lovran pokušao dovesti učitelja Antonija Nifosija iz daleke sicilijanske Messine (NAR, *Acta*, 734/1935).

Kao što su mnogi upozoravali, nametanje talijanskog jezika negativno se odrazilo na vjersko znanje učenika. Kada je 1932. godine apostolski administrator Carlo Mecchia poslao Hadrijana Brumena kao biskupijskog delegata u posjet školama, ovaj je nakon obilaska Lovrana, Brseča i Novokračina ustvrdio kako slab uspjeh učenika valja povezivati s jezičnim poteškoćama, odnosno, s činjenicom da djeca ne razumiju talijanski jezik (NAR, *Acta*, 190/1932, 15).²⁴

Kad je riječ o odnosu prvog riječkog biskupa Isidora Saina s Lovranom, spomenimo na kraju da je zbog zdravstvenih poteškoća zadnjih godina života često boravio izvan Rijeke zbog liječenja, među ostalim, i u Lovranu. Od proljeća 1930. godine vrlo se malo pojavljivao u javnosti, a razdoblja odsustva iz Rijeke postajala su sve duža (*La Stella di Praglia. Bollettino Mensile della Parrocchia di S. Maria di Praglia*, VI (1932.) br. 3, 2).²⁵ Pokušavao se liječiti u Pragli, Piranu, Lovranu i Kranjskoj. Preminuo je 28. siječnja 1932. u Rijeci.

8. Crkveni jezik u Lovranu u tridesetim godinama 20. stoljeća

Izuzimajući grad Rijeku, kad je riječ o izvangradskim dekanatima, do godine 1930. proces talijanizacije u drugim dekanatima u većini još nije bio doveden do kraja. Prisutnost talijanskih svećenika zabilježena je u Lovranu s Guidom Galvanijem i u Opatiji s benediktincima Emilianom Moltenijem i Ambrogijom Scanzianijem (NAR, *Prezidijal Sain*, fascikl „Osnivanje biskupije”, rukopis „Clero della diocesi di Fiume”, 9–14). Pitanje talijanizacije u zaleđu biskupije oštrije

²² „Moglo bi se reći kako su brojni učitelji u pogledu vjere i morala promijenili ploču od onoga što su bili prije rata ili dolaska fašizma i reformi u korist vjere.” Hadrijan Brumen Isidoru Sainu, bez datuma.

²³ „Druga dvojica [Joakim Pilat i Kuzma Jedretić], iako su držali satove na talijanskome i svečano obećali da će u nastavi koristiti talijanski, svojim poglavarima ne daju dovoljno garancija s obzirom na to da su Hrvati i to ne taje. Obojica svećenika, don Pilat i don Jedretić, dobro poznaju talijanski jezik.” Ravnatelj škole Niccolò Pagano Isidoru Sainu, 20. studenoga 1928.

²⁴ „Generalno govoreći, prosjek ocjena učenika jedva je dovoljan; za školarce je jezik poteškoća s kojom se moraju boriti.” Hadrijan Brumen Carlu Mecchiji, 30. lipnja 1932.

²⁵ Tijekom 1930. godine Sain je u Pragli proveo tri mjeseca. Te je godine iz sjedišta biskupije bio odsutan šest mjeseci. Krajem listopada vratio se u Rijeku, ali nakratko jer su pisma koja je uputio u prosincu napisana iz samostana svetoga Onofrija kraj Pirana. NAR, *Školski vjeronauk*, 5, 4–16.

će se postaviti tijekom episkopata Antonija Santina (1933. – 1938.). Nakon smrti biskupa Saina upravu biskupijom preuzeo je Carlo Mecchia (1932. – 1933.) da bi u drugoj polovici 1933. godine stigao Santin, svećenik Porečko-pulske biskupije rodom iz Rovinja.

Proces talijanizacije u Voloskom vrhunac je dosegnuo 1931. godine. Petoric mladića upala su 26. travnja u župni dvor zahtijevajući od župnika „u ime Vološčana” prekid hrvatskih propovijedi, tada svedenih isključivo na nedjeljnu misu u 8 sati. Kao razloge navodili su činjenicu da „svi u Voloskome razumiju talijanski” te da hrvatskih propovijedi više nema ni u Opatiji i Lovranu, na koje se i ova župa trebala ugledati (NAR, *Acta*, 104/1931, 1).²⁶ Za razliku od Opatije i Lovrana, gdje je Isidoro Sain poslao kler koji je poznao samo talijanski jezik, u Voloskom je, unatoč potpunom nestanku hrvatskoga jezika iz propovijedi, položaj tog jezika ipak bio bolji jer je župnik bio domaći čovjek, Hrvat, koji je na narodnom jeziku mogao ispovijedati i komunicirati s narodom.

U memorandumu hrvatskih i slovenskih svećenika riječkom biskupu Antoniju Santinu za župu Lovran tvrdilo se da su do 1928. godine u toj većinski hrvatskoj župi propovijedi bile na hrvatskom jeziku, dok je otad pa nadalje vjericima zapriječena riječ Božja na materinskom jeziku: „In parochia Lauranae, quae per maximam partem est croata, usque ad annum 1928, et concio et confitendi facultas erat lingua vernacula. Sed abeuntem parochum dr. Galvani secutus est in parochia hac administranda sacerdos linguae croatae prorsus ignarus, ita ut parochiani propria lingua verbum Dei audire aut sacramentaliter confiteri iam non possint.” (Čermelj 1953: 9).

Među primjere Santinova djelovanja u korist hrvatske propovijedi treba navesti i zadaću učenja hrvatskog jezika koju je 1932. godine dao upravitelju župe Lovran, sicilijanskom svećeniku Luigiju Gattescu: „Nužno je da ovaj župski upravitelj nauči malo hrvatskoga jezika kako bi se mogao skrbiti za stanovništvo toga jezika, koje ga govori ispovijedajući ga i držeći u brdskim kapelama kakvu kratku propovijed.” (NAR, *Prezidijal Santin*, fasc. „Kanonske vizitacije”, 2, 273).²⁷

U prvom razdoblju svojeg episkopata Antonio Santin nije upućivao talijanske svećenike među hrvatske i slovenske vjernike. Pritom valja odmah objasniti kako je Rijeku, Volosko, Opatiju i Lovran smatrao talijanskim područjem Riječke biskupije. U početku slijedi praksu prethodnika Isidora Saina po kojemu je talijanski kler mogao upravljati samo župama na tom području. U župe Lovran i Opatija Santin je slao svećenike koji nisu poznavali hrvatski jezik. Za upravu župa toga dijela biskupije nije se tražilo neophodno poznavanje hrvatskog jezika. No, s obzirom na to da je bio svjestan kako uspjeh u pastoralu uvelike ovisi o tome može li svećenik komunicirati na jeziku pastve, talijanske je kapelane u

²⁶ Hadrijan Brumen riječkome ordinarijatu, 26. travnja 1931.

²⁷ Antonio Santin Župnom uredu Lovran, 20. prosinca 1934.

Rijeci, Voloskom, Opatiji i Lovranu Santin poticao na učenje hrvatskog jezika. Poticanje na učenje, međutim, nije značilo i obvezu učenja.

Po ocjeni Bože Milanovića (1992: 256–257):

u Riječkoj biskupiji doživjelo je najviše crkvenih krivica hrvatsko pučanstvo uz more od Brseča do Rijeke. U onom se je dijelu, naročito u vrijeme biskupa Santina, jasno opažala nakana da se odanle istisne hrvatsko svećenstvo i hrvatski jezik. [...] Isto je tako bio potalijančen crkveni život u staroj župi Lovran, a kasnije se je to dogodilo u Mošćenicama i Mošćeničkoj Dragi. Najteže je osjetio naglu i nasilnu promjenu Brseč, rodno mjesto hrvatskog pisca Eugena Kumičića. Ondje je bio namješten talijanski svećenik, koji je nemilosrdno i bez ikakva obzira na osjećaje pučanstva preko noći ukinuo starodrevnu uporabu hrvatskog obrednika i evanđelistara (slaveta) te je i u svemu drugomu istisnuo hrvatski jezik iz crkve. Bio je to protunaravni napadaj, izvršen pod zaštitom talijanskih vlasti na stoljetne običaje i prava, na predaju i nutarnji život pučanstva. Nastala je teška sablazan.

Tijekom 1937. godine kapelanu u Lovranu Raffaeleu Virgoliniju, koji će koji mjesec nakon toga također doći na mjesto kapelana riječke *Assunte*, pisao je kako je uspjeh u pastoralu mogao biti veći da je bar donekle poznao hrvatski jezik: „Upravo radi toga sam Vas poticao da ga naučite kako bih Vam mogao dati još veće i odgovornije polje rada.” (NAR, *Acta*, 405/1937).²⁸ Novom kapelanu Lovrana Stanislavu Zadkoviću, imenovanom u lipnju 1937. godine, među zadatke je stavio pastoralnu brigu o hrvatskim vjernicima (NAR, *Acta*, 465/1938).²⁹

Talijanski dušobrižnici bili su svjesni manjkavosti i neuspjeha pastorala bez poznavanja materinskog jezika stanovništva. Zato su od riječkoga ordinarijata tražili da im pošalje kapelane Hrvate ili Slovence. Kada je u lipnju 1938. godine Antonio Santin u Lovran uputio mladomisnika Enrica Knafelca (talijanizirao prezime u Muratori, potom Minatori), svećenika Tršćansko-koparske biskupije, tamošnji je župni upravitelj Eugenio Gattesco ostao iznenađen činjenicom da su mu iz Rijeke poslali svećenika koji ne poznaje hrvatski jezik jer mu on neće biti od velike koristi u pastoralu. Zbog toga o spomenutom kapelanu Gattesco piše biskupu Santinu:

Bio sam vrlo iznenađen kada sam od njega samoga doznao kako o hrvatsko-me i slovenskom jeziku znade koliko i ja. Preuzvišeni, Vi sigurno znadete da bi za ovo mjesto pitanje jezika [poznavanje hrvatskoga] bilo, ako ne od prvo-

²⁸ Antonio Santin Raffaeleu Virgoliniju, 22. lipnja 1937.

²⁹ „Tuum est R. administratorem paroecialem in cura animarum pie et studiosa adiuvere, diebus dominicis et festis verbum Dei etiam croatica lingua sapienter nuntiare, actionem catholicam curare, pueros christianam doctrinam in publicis scholis et in Eccle docere, omnibus fidelibus integrare ac sacerdotalis vitae exemplum praebere.” Dekret imenovanja za kapelana župe Lovran, 24. lipnja 1937. *Isto*, 416/1937. Nakon problematičnog slučaja Knafelc-Minatori (bogoslova koji je sudjelovao u uroti protiv biskupa Fogara i o kojem pišemo na drugom mjestu u ovom poglavlju), kapelana u Lovranu u razdoblju od dva mjeseca 1938. godine u tamošnju je župu poslan kapelan Severino Scala. U dekretu imenovanja od 16. kolovoza 1938. među zadaćama koje navodi Giovanni Regalati stoji i briga o propovijedanju na hrvatskom jeziku: „diebus dominicis et festis verbum Dei etiam croatica lingua sapienter nuntiare”.

razredne važnosti, onda svakako od velike koristi. Uostalom, Vi ste mi spominjali zamjenu u potpunosti što znači i u pitanju jezika. Ta će manjkavost u ovome trenutku uzrokovati svojevrsnu zlovolju, baš sada kada smo možda dostigli neke uspjehe u približavanju tome stanovništvu, koje će se opet udaljiti. Pišem Vam ovo radi Vaše informacije i kao moje skromno žaljenje. Za mene je tužno kada vidim da dolazi do podjela u našem radu koji zahtijeva kompaktnost, a onda treba opet započeti raditi s neizvjesnošću (NAR, *Acta*, 271/1938).³⁰

U ovome slučaju valja naglasiti da je biskup još u prosincu prethodne 1937. godine, dogovarajući s mons. Carlom Margottijem Knafelčev dolazak u Rijeku, od potonjeg zahtijevao da već tada započne s učenjem hrvatskoga (NAR, *Acta*, 833/1937).³¹ Očito je da svećenik nije prihvatio Santinov zahtjev pa je Lovran dobio dvojicu svećenika koji nisu poznavali hrvatski jezik. Nakon toga, u kolovozu 1938. godine, prigodom imenovanja kapelana Severina Scale biskup tomu svećeniku izričito navodi obvezu propovijedi na hrvatskom jeziku.

Božo Milanović (1992: 278) piše:

Jadan je utisak na slavenski kler već od samoga početka, dok je još upravljao Riječkom dijecezom, ostavilo biskupovo nastojanje da se rehabilitiraju urotnici protiv tršćanskoga ordinarija Luigija Fogara, koje je Sveta Stolica radi toga otpustila iz sjemeništa. Osobito činjenica da je najveći smutljivac među njima, Enrico Knafelič, našao utočište u Riječkoj biskupiji, te da je autor i provoditelj same urote, Giovanni Sirocich, kasnije dobio bogatu prebendu – kanonikat u Kopru.

Kada se lovranski kapelan Raffaele Virgolini uvredljivim riječima izrazio o Hrvatima, biskup je od njega zatražio da se ispriča: „Potrebno je da ne vrijeđate dobar seoski puk zbog njegova jezika nazivajući ga vražjim jezikom i drugim ružnim pridjevima. Na taj način umjesto da ih približavate, dobre kršćane udaljete od Crkve.” (NAR, *Acta*, 245/1937)³²

9. Sporni svećenik Knafelc upućen u Lovran

U smjeni tršćansko-koparskog biskupa Luigija Fogara s katedre svetoga Justa 1936. godine pod pritiskom fašističkog režima svoj dio odgovornosti ima i grupa bogoslova i svećenika iz sjemeništa u Gorici. Među njima je bio i Enrico Knafelc-Minatori kojega je Sveta Stolica nakon toga otpustila jer je, zajedno s drugima, fašističkom tisku predao govor koji je u korist nacionalne ravnopravnosti hrvatskih i slovenskih bogoslova u toj ustanovi održao biskup Fogar. To je

³⁰ Pismo od 5. lipnja 1938.

³¹ „Nadam se da ću klerika Knafelc-Minatorija probno moći primiti u moju biskupiju. U tome slučaju bi već sada trebao započeti s učenjem slavenskoga jezika.” Pismo Antonija Santina Carlu Margottiju, 4. prosinca 1937.

³² Antonio Santin Raffaele Virgoliniju, 13. travnja 1937. Tek nakon što upozorava na pretjeranu strogost prema nemirnoj djeci na župnoj katehezi i na članove vijeća za pripremu euharistijskog kongresa, biskup spominje i potrebu poštovanja hrvatskih vjernika.

dovelo do eskalacije režimske propagande i, konačno, do smjene tršćansko-koparskog biskupa. Višenacionalno veliko sjemenište u Gorici prolazilo je teške trenutke tijekom fašističkog razdoblja, ne samo s obzirom na protuslavensku politiku režima, već i zbog podvojenosti među poglavarima i bogoslovima, pri čemu u negativnom kontekstu valja izdvojiti svećenika Giovannija Sirottija. Tršćansko-koparski biskup Fogar aktivno se uključio u obranu prava slovenskih i hrvatskih bogoslova na njihov jezik i nacionalni identitet (Belci 1978: 50–51). Nadbiskup Gorice, tada i apostolski administrator tršćansko-koparski, Carlo Margotti, ipak je naknadno zaredio Knafelc-Minatorija. Nakon toga je Margotti od riječkog biskupa zatražio da Knafelca primi u svoju dijecezu, na što Antonio Santin pozitivno odgovara 4. prosinca 1937. Riječki biskup Santin, koji je za razliku od Fogara spadao u grupu talijanskom nacionalizmu sklonijih crkvenih službenika, svećenika Knafelca uputio je upravo u župu Lovran.

Santin je 16. lipnja 1938. Knafelca imenovao kapelanom u Lovranu da bi već 10. kolovoza iste godine Knafelc postao kapelanom Voloskoga. Potom je 1. rujna 1938. imenovan župnim upraviteljem Opatije. Kad je nakon Rijeke biskup preuzeo upravu Tršćansko-koparske biskupije, Santin ga je 1. srpnja 1939. imenovao vikarom u Draguču, na području svoje nove jurisdikcije (NAR, *Acta*, 194/1939).³³

Pitanje odnosa biskupa Santina prema spornom svećeniku Knafelc-Minatoriju postaviti će se nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Na sastanku slovenskog i hrvatskog klera Tršćansko-koparske biskupije, održanom 2. srpnja 1946. u Trstu, svećenik Jakob Ukmar dobio je zadatak da sastavi listu spornih pitanja koja je slovensko-hrvatski kler spočitavao Antoniju Santinu. Među dvanaest točaka tih „Bilježaka slavenskoga klera oko uprave ujedinjenih biskupija Tršćanske i Koparske”, koje nose datum 6. rujna 1946., već na drugome mjestu nalazi se pitanje Santinova odnosa prema „konspiratorima” protiv mons. Luigija Fogara (Medved 2015: 652–653).

10. Sjemenišno dobro u Lovranu

Među smjernicama koje je 1912. godine Konzistorijalna kongregacija iz Vatikana uputila katoličkim biskupima diljem svijeta spominjala se i potreba da svako biskupijsko sjemenište ima ljetnikovac kako bi se što više skratio boravak dječaka izvan crkvenih ustanova kod obitelji. U normama se tvrdilo kako je sjemeništarcima „dovoljno deset ili petnaest dana kako bi vidjeli svoju rodbinu i mogli pomalo upoznati svijet” jer im duži boravak može naštetiti i „često [biti] fatalan” za njihovo duhovno zvanje (Guasco 1991: 333).

Potreba za ljetnikovcem riječkog sjemeništa (otvorenim 1926. godine na riječkom Belvederu) postajala je sve većom, ne samo zbog formativnih razloga

³³ Na zahtjev Antonija Santina, tada tršćansko-koparskoga biskupa od 15. travnja 1939. o povlačenju Enrica Knafelca (Knafeliča)-Minatorija Ugo Camozzo odgovorio je privatnom korespondencijom, no sadržaj pisma nije nam poznat.

(NAR, *Acta*, 69/1937).³⁴ Naime, riječki sjemeništarc i bogoslovi, koji su gimnaziju pohađali u Rijeci, a studij teologije tada nastavljali u Veneciji, dio ljetnih praznika provodili su u ljetnikovcu koji je Patrijarhijsko sjemenište iz Venecije imalo u mjestu Fietta. No troškovi boravka za dio njihovih obitelji bio je suviše težak teret.

Kongregacija za sjemeništa i sveučilišta još je 1929. godine Isidoru Sainu savjetovala da osigura uvjete kako bi sjemeništarc mogli imati primjereno mjesto za ljetni odmor u Riječkoj biskupiji. Ono što prvi riječki biskup nije mogao ostvariti, pošlo je od ruke njegovu nasljedniku Santinu. Redovnice kongregacije Presvetoga Srca (Barat) austrijske provincije, s kućom maticom u belgijskom Ixellesu (Bruxelles), kupile su 1911. godine u Lovranu veliko zemljište i kuću te počele gradnju vile za svoje učenice (NAR, *Sjemenište*, fasc. „Vila u Lovranu”, 24).³⁵ Uslijed državno-političkih promjena nakon Prvoga svjetskog rata redovnice nisu više bile zainteresirane za korištenje kuće niti su za to imale financijskih mogućnosti. Stoga je već 1934. godine vlasništvo nad lovranskim dobrom prešlo s austrijske na talijansku provinciju istih redovnica sa sjedištem u Firenci. Prve kontakte s talijanskim redovnicama dugujemo još apostolskome administratoru Carlu Mecchiji 1933. godine Biskup Antonio Santin predložio im je 10. svibnja 1935. darivanje dobra sjemeništu (NAR, *Urudžbeni zapisnik*, 380/1935). Nakon dužeg dogovaranja usuglašen je simboličan iznos od 50 000 lira za prijenos dobra u vlasništvo sjemeništa (NAR, *Acta*, 245/1933; 338/1934).³⁶ Riječko sjemenište preuzelo je 11. studenoga 1935. posjed od 60 000 četvornih metara.

³⁴ „Tijekom ljetnog odmora formacija, velik dio onog što se s puno truda uči tijekom školske godine u moralnom i nacionalnom smislu, propada.” Antonio Santin ministru unutarnjih poslova, 23. siječnja 1937.

³⁵ Među spisima o kupnji zgrade u Lovranu pohranjenima u Nadbiskupijskom arhivu u Rijeci nalazi se i rukom pisani memorandum bez datuma: „Godine 1911. bečka provincija s kućom maticom u Ixellesu (Bruxelles) kupila je lovransko dobro da na njemu sagradi Institut za djevojke slabijega zdravlja svih kuća Presvetog Srca diljem Austro-Ugarske Monarhije kako bi se ondje mogle oporavljati nastavljajući učenje. Odmah je počela izgradnja, ali štrajk, a onda početak rata onemogućili su daljnje radove. Budući da je Istra pripala Italiji, vlasništvo je prešlo izravno kući matici koja se u međuvremenu preselila u Rim (Villa Mirafiori u ulici Nomentana). Više predstavljeni upućeno je vrhovnoj glavarici kako bi se gradnja nastavila, ali bez uspjeha. Dame Presvetog Srca ne žele nastaviti s izgradnjom zbog pomanjkanja kapitala i osoblja, no pravi razlog leži u činjenici da se dobro nalazi u graničnom području pa je moguće da bi u slučaju izbijanja ratnog sukoba ono bilo ugroženo. Radi toga redovnice ne žele uložiti kapital u tako riskantan posao. Lovran i cijela Istra iz tog su razloga ožalošćeni jer su se nadali da će postojanje jednog takvog instituta kojemu će upravljati redovnice biti od pozitivnog utjecaja na odgoj, moral i vjeru djevojačke mladeži koja je izložena pokvarenom i lažljivom utjecaju okoline jer se radi o odmaralištu koje posjećuju međunarodni gosti čiji luksuz i pokvarenost valja spriječiti i zaustaviti.”

³⁶ Kraljevski dekret o novom vlasniku spominje kao realnu cijenu 243 000 lira. Antonio Santin u svojim uspomena spominje iznos od 5 milijuna lira (Santin 1978: 55).

Troškovi kupnje i radova prelazili su iznos od 100 000 lira, a pomogao je i papa Pio XI. s donacijom od 50 000 lira.³⁷

Za Veliku Gospu 1937. godine sjemenišno je dobro blagoslovljeno i otvoreno. Otad je za sve riječke sjemeništarce i bogoslove uvedeno obavezno ljetovanje u Lovranu tijekom mjeseca kolovoza (NAR, *Acta*, 485/1937).³⁸

Na sjednici Vijeća za ekonomske poslove sjemeništa članovi su Santina počastili naslovom „drugog osnivača sjemeništa“:

Prepošt mons. Balas, uime Stolnoga kaptola i svega klera, zahvaljuje preuzvišenom biskupu na njegovome zalaganju oko proširenja sjemeništa i za kupnju vile u Lovranu koju će se namijeniti ljetovanju sjemeništaraca. Zahvalni kler smatra preuzvišenog biskupa drugim osnivačem sjemeništa. (NAR, *Zapisnici ekonomskog vijeća sjemeništa*, 29. studenoga 1935).

Sjemenišno dobro otad se nekoliko puta uređivalo. Danas ima pravnu osobnost pod imenom *Domus Laurana d.o.o.*

11. Prvi euharistijski kongres Riječke biskupije u Lovranu 1937. godine

Euharistijski kongresi nastali su u Francuskoj u 19. stoljeću kao izraz euharistijske pobožnosti, djelomično i kao odgovor na jansenistički rigorizam te širenje ateizma. Prvi euharistijski kongres održao se u francuskom Lilleu 1881. godine. Razlikuju se međunarodni, nacionalni, biskupijski i župni euharistijski kongresi. Tijekom pontifikata Pija X. njihovo je održavanje išlo za prihvaćanjem papinih odredaba o učestalom pričešćivanju i prvoj pričesti djece. Nakon Prvog svjetskog rata, tijekom pontifikata Pija XI., nastavlja se s organiziranjem međunarodnih euharistijskih kongresa koji postaju važan javni čin vjere (Chicago 1926., Sydney 1928., Dublin 1932., Buenos Aires 1934., Manila 1936., Budimpešta 1938. itd).

Riječki biskup Antonio Santin organizira euharistijski kongres u ovoj biskupiji i prisustvuje mu izvan dijeceze. U listopadu 1937. godine prisustvovao je talijanskom nacionalnom euharistijskom kongresu u Tripoliju, a u svibnju 1938. godine na 34. međunarodnom euharistijskom kongresu u Budimpešti (NAR, *Acta*, 222/1938). U lipnju 1937. godine održao je u Lovranu prvi euharistijski kongres Riječke biskupije.

U pozivu na prvi euharistijski kongres svoje dijeceze u Lovranu naglašava središnje mjesto koje euharistija zauzima u životu vjernika: „Valja u dušama

³⁷ Nije posve jasno je li papin novac upotrijebljen za kupnju ili za restauraciju dobra. Neki izvori pišu o doniranju vile, a u biskupovim uspomename čitamo da je vila kupljena, među ostalim, papinom financijskom pomoći. Usp. Santin 1978: 55.

³⁸ Pismo Antonija Santina sjemeništarcima, 19. srpnja 1937. O sjemenišnom dobru vidi Devčić 1997: 102–103.

probuditi ljubav prema euharistiji. Euharistija je život i središte života. S njom i po njoj uzlazimo k svetosti.” (NAR, *Acta*, 671/1936).³⁹

Kongres je otvoren u srijedu 2. lipnja i svečano zaključen u nedjelju 6. lipnja 1937.⁴⁰ Liturgija se održavala i u župnoj crkvi i na otvorenom prostoru u središtu Lovrana. Posebno impozantne bile su procesije, sastavni dio kongresa, te postaje diljem Lovrana. Novinski izvještaji govore o velikom broju sudionika iz grada Rijeke, s Liburnije, iz cijele biskupije, pa čak i „susjedne Jugoslavije”. Posebno impozantan bio je završni blagoslov koji je riječki biskup udijelio s brodice *Eneo* privezane uz obalu, što se vidi iz priloženih fotografija.

³⁹ „Kongres u Lovranu, kojim se potiče održavanje kongresa i na drugim razinama, želi u srca unijeti takve osjećaje. Poštovani kler će celebrirati sam kongres, koji treba polako i sustavno pripremiti, kako bi mu što je moguće veći dio biskupije mogao prisustvovati.” Zapisnik s druge pastoralne konferencije gradskoga klera, 3. prosinca 1936.

⁴⁰ Datume održavanja crpimo iz zapisa riječkog svećenika Luigija Marije Torcolettija zapisanih u Kronici Župe Uznesenja Marijina, bez paginacije.

Slika 1. Fotografije snimljene prigodom održavanja euharistijskog kongresa Riječke biskupije početkom lipnja 1937. u Lovranu.

Figure 1. Photos taken on the occasion of the Eucharistic Congress of the Diocese of Rijeka in early June 1937 in Lovran.

Prigodom euharistijskog kongresa u Lovranu propovijedalo se na sva tri jezika, ali je liturgijski jezik bio latinski.⁴¹ Tijekom pripreme kongresa biskupijski vjesnik upozorio je svećenike da se euharistijski himni moraju pjevati na latinskome jeziku (*Bollettino*, IV (1937.) 4, 3). Kad je riječ o jeziku, zanimljivo je da se u telegramu, koji je u povodu kongresa u ime pape Pija XI. uputio kardinal Eugenio Pacelli, na čak dva mjesta ističe višejezičnost Riječke biskupije, drugim riječima, njezina višenacionalnost.⁴²

⁴¹ Santin 1978: 54.

⁴² „Njegova Svetost upućuje svoje misli i dobre želje k euharistijskom kongresu koji Vaša preuzvišenost priprema u Riječkoj biskupiji. Te dobre želje idu za bratskim zajedništvom

S obzirom na otpor, biskup je pokušao s postupnom primjenom liturgijskih odredaba i više je puta odgađao uvođenje latinskog jezika.

12. Crstice iz pastoralnog života Lovrana

U prvoj polovici 20. stoljeća ples se u crkvenim krugovima još uvijek, iz čudorednih razloga, percipirao kao neprihvatljiva zabava. U blizini Lovrana postojao je dom za zabavu u kojem se redovito održavao ples. Tamošnji ga je svećenik Luigi Gattesco nazvao mjestom na kojem „duša umire”, a dom u Svetom Roku „leglom pokvarenosti” koje pogoršava stanje naroda, osobito mladeži, prije svega u vezi s pribivanjem misi (NAR, *Acta*, 320/1934, 3).⁴³ Averzija lovranskog župnog upravitelja prema *dopolavoru* motivirana je i nacionalnim motivima jer je među argumentima navedenima za njegovu nelegitimnost spominjao i hrvatski jezik kojim su se služili njegovi korisnici. Iako se oštro protivio plesu, Antonio Santin u ovome je slučaju pokazao sposobnost odbacivanja pretjeranih kritika koje je Gattesco upućivao mjesnom stanovništvu (NAR, *Acta*, 59/1934.).⁴⁴ Jezično se pitanje nikad nije našlo među motivima s kojima se biskup Santin suprotstavljao plesu.

Od vlasti je ordinarij ishodio zabranu održavanja plesova tijekom korizme (*La Vedetta d'Italia*, 16. veljače 1937.). Kad je riječ o domu za umirovljene svećenike u Iki, koji je bio u vlasništvu Društva svećenika Sveti Josip iz Brixena (Bressanonea), Antonio Santin nastojao je ograničiti prisutnost žena zbog, kako je smatrao, čudorednih motiva.⁴⁵

srđaca... u regiji s mnogo različitih jezika... Ujedinjeni ovi dragi sinovi oko euharistijskog Isusa i ojačavši vjeru u Njega, koji je jedinstvo srđaca učinio središtem cjelokupne kršćanske obitelji, nedvojbeno će zajedništvo sve više jačati; čut će se različiti jezici, ali jedno će biti srce u svima...” (Donosimo i izvorni tekst zbog njegove važnosti: „Al Congresso Eucaristico, che la diocesi di Fiume va preparando... Sua Santità rivolge con particolare interesse il suo pensiero e i suoi Voti... Questi vanno a quella fraterna unione dei cuori... in una regione di tanti diversi idiomi... Raccolti cotesti cari figli intorno a Gesù Eucaristico e ravvivata la loro fede in Lui, che della stretta unità dei cuori fece il cardine di tutta la famiglia cristiana, non v'è dubbio che cotesta unione sarà vieppiù cementata, e se suonano diverse le lingue, uno sarà di tutti, più che mai, il cuore...”.) Isječak iz dnevnika *La Vedetta d'Italia*, prenesen u Kronici Župe Uznesenja Marijina, nepaginirana stranica.

⁴³ „Ako se ovako nastavi, talijanstvo se neće širiti ni što se tiče jezika ni okoline, nego će se pospješivati najniže strasti čovjeka. [...] Dok je režim potvrdio kako vjeru smatra najuzvišenijim sredstvom uzdizanja naroda, ovdje im se nudi način kako bi bili sve zatvoreniji i neprijateljskiji prema vjerskoj pouci, tim više jer im je izgovor jezika štit iza kojega se kriju.” Luigi Gattesco Antoniju Santinu, 9. kolovoza 1934.

⁴⁴ Antonio Santin Luigiju Gattescu, 14. kolovoza 1934.

⁴⁵ Antonio Santin piše 29. lipnja 1934. biskupu u Brixenu gdje je društvo imalo sjedište: „Moje je mišljenje, ako se prisutnost žena ne može izbjeći (pa se svećenik ne može ponašati posve opušteno), trebalo bi zahtijevati da uvijek budu u pratnji očeva ili muževa.” NAR, *Acta*, 456/1934. Svećenički dom u Iki posjećivali su mnogobrojni inozemni svećenici, uključujući i visoke crkvene službenike. Godine 1941. na odmor su došli kardinali Giovanni Battista Nasalli Rocca, nadbiskup Bologne, i Camillo Caccia Dominioni iz Rimske kurije.

Ostalo je posve nepoznato da su u Lovranu u zadnjem razdoblju postojanja Austro-Ugarske boravile Sestre od Bezgrješne, redovnička zajednica biskupijskog prava uvelike djelatna na prostoru Senjsko-modruške biskupije. Riječ je o Kongregaciji Naše Gospe od Mađarske (*Maria Patrona Regni Hungariae*). Redovnice su dolazile iz raznih krajeva bivše Austro-Ugarske i međusobno su komunicirale na njemačkom jeziku.⁴⁶ Biskup senjsko-modruški potvrdio je pravila 11. kolovoza 1910. Redovnice su živjele od prihoda vezanih uz ručni rad, rad u vrtu, njegu bolesnika, najam zemljišta i priloga vjernika. Djelovale su i u Senju, gdje su u zgradi u vlasništvu biskupije držale vrtić i tečaj kućne radinosti. Njihove kuće u Lovranu i Bakru zatvorene su nakon 1918. godine. Na području Riječke biskupije preživjele su do konca dvadesetih godina 20. stoljeća, ali je biskup Sain zajednicu djelatnu na Pehlinu u Rijeci zatvorio smatrajući da ne zadovoljava norme redovničkog života (NAR, *Redovnice*, 9, 1–3).⁴⁷ Nismo uspjeli pronaći detaljnije podatke o njihovu djelovanju u Lovranu.

13. Zaključak

Ovaj rad nastoji dati prinos poznavanju crkvene povijesti župe Lovran između dvaju svjetskih ratova. Na život župe Lovran i vjerski život tamošnjih katolika u dvadesetim i tridesetim godinama 20. stoljeća uvelike su utjecale promjene državne i biskupijske pripadnosti, odnosno društvene okolnosti. Župa je 1925. godine iz jurisdikcije Tršćansko-koparske prešla pod okrilje novouspostavljene Riječke biskupije. Problem neriješenih nacionalnih odnosa u Kraljevini Italiji, u kojoj su se našli i Hrvati i Slovenci Istre i Rijeke, na području crkvena života prvenstveno su se odražavali u pitanju uporabe jezika. Riječ je o liturgijskom jeziku, jeziku propovijedanja i dijeljenja sakramenata te predavanja vjeronauka u školama. Prvih godina nakon kraja Prvog svjetskog rata, dok je Lovran još bio u sklopu Tršćansko-koparske dijeceze, vrši se nasilje prema svećenicima u Lovranu i na cijeloj rivijeri kako bi se nasilno izmijenila jezična praksa u Crkvi. Činjenica da su riječki biskupi u Lovran upućivali svećenike koji nisu poznavali hrvatski jezik stvarala je velike probleme i napetosti u lokalnoj zajednici. U Lovranu je održan jedan od najvažnijih crkvenih događaja tridesetih godina 20. stoljeća, Prvi euharistijski kongres Riječke biskupije 1937. godine.

⁴⁶ Vidi Medved 2015: 414–416.

⁴⁷ „Redovnice vrše izvjesne pobožnosti, ali nema obdržavanja pravoga redovničkoga načina života s obzirom na to da sve ovisi o nahodanju glavarice kojoj pomaže zamjenica. S poslušnošću i djelima milosrđa također ima problema. Klauzura se poštuje u spavaonici, ali ne i u kuhinji u koju ulaze ne samo oni koji se brinu o vrtu, nego i vojnici na službi u tome mjestu. Tijekom vizitacije nisu uočene neprilike uzrokovane manjkom klauzure, ali znam da ih je u prošlosti bilo. [...] Materijalna situacija djece o kojoj se brinu je pristojna, ali nisu odgajana kako bi trebalo, jer nijedna redovnica ne poznaje tako dobro talijanski jezik. Uzevši u obzir okolnosti i situaciju u zajednici, smatrao sam potrebnim obustaviti daljnje primanje postulantica sve dok ne dobijem potrebne upute Svete Stolice.” Isidoro Sain Kongregaciji za redovnike, 1. svibnja 1924.

Kad je riječ o crkvenoj historiografiji Lovrana, treba istaknuti da je slabo poznato kako je u Lovranu postojala i kuća pavlinskog reda iz Istre koju, međutim, ne treba smatrati samostanom. Ne postoji znanstveno obrađena cjelokupna crkvena povijest Lovrana. U dosad objavljenim radovima pisalo se o tome s aspekta višestrukih interesa. Najvažniji doprinos dan je objavom vrela lovranskog kaptola *Quaderna capituli lovransensis*.

Izvori

1. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-250, *Protocollum conventus Fluminensis Ordinis eremitarum s. patri Augustini ad s. Hieronymum*.
2. Nadbiskupijski arhiv Rijeka (NAR):
 - *Sjemenište*, fasc. „Vila u Lovranu”.
 - *Urudžbeni zapisnik*.
 - *Zapisnici ekonomskog vijeća sjemeništa*.
 - *Zapisnik disciplinskog vijeća sjemeništa*, 30. ožujka 1932.
 - *Fond Prezidijal Santin*.
 - *Fond Prezidijal Sain*.
 - *Kutija Školski vjeronauk*.
3. Župa Uznesenja Marijina Rijeka, *Kronika župe Luigija Marije Torcolettija*.

Tisak

1. *La Stella di Praglia. Bollettino Mensile della Parrocchia di S. Maria di Praglia*, VI (1932.), br. 3, str. 2.
2. *Istra. Glasilo jugoslovenskih emigranata iz Julijske Krajine*, 17. ožujka 1933., str. 2.
3. *La Vedetta d'Italia*, Fiume, godišta 1919. – 1943.
4. *Bollettino del clero della Diocesi di Fiume*, Diocesi di Fiume, godišta 1935. – 1944.

Literatura

1. Barbalić, Fran. 1931. *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.
2. Belci, Franco. 1978. „La Chiesa di fronte alla politica di snazionalizzazione nella diocesi di Trieste: le contraddizioni di un'alleanza”. *Italia Contemporanea*, XXX, str. 25–56.
3. Bistrović, Željko. 2010. „Kulturno-povijesna važnost crkve Sv. Ivana u Lovranu (prilog problematici srednjovjekovne povijesti Lovrana)”. *Zbornik Lovranšćine*, 1, str. 255–279.
4. Bradanović, Marijan. 2010. „Graditeljstvo Lovrana u kasnom srednjem i ranijem novom vijeku”. *Zbornik Lovranšćine*, 1, str. 215–254.

5. Bratulić, Vjekoslav. 1963.–1964. „Urbari pazinskog feuda (XVI. stoljeća)”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 8–9, str. 139–204.
6. Cvitanović, Đurđica. 1978. „Srce Zagorja u srcu Istre”. *Sv. Petar u Šumi. Supetarština jučer, danas, sutra*. Mario Kalčić (ur.). Pula: Otokar Keršovani, str. 57–78.
7. Čermelj, Lavo. 1953. *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi.
8. Devčić, Ivan. 1997. „Dom pastoralnih susreta na Sjemenišnom dobru u Lovranu”. *Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije*. XXIX/4, str. 102–103.
9. Dukić, Ivan. 1977. „10. svibanj 1921. u Mošćenicama”. *Zvona*, XVI/5, str. 4.
10. Ekl, Vanda. 1974. „Spomenici srednjovjekovnog slikarstva i kiparstva na tlu Liburnije”, *Liburnijske teme*, 1, str. 129–141.
11. Ekl, Vanda. 1987. „Iz lovranskog srednjovjekovlja”. *Liburnijske teme*, 6, str. 191–201.
12. Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU.
13. Fučić, Branko, 1963. *Istarske freske*. Zagreb: Zora.
14. Grah, Ivan. 1987.–1988. „Izvještaji pulskih biskupa Svetoj Stolici (1592-1802)”. *Croatica Christiana Periodica*, XI, str. 26–67; XII, str. 63–106.
15. Guasco, Maurilio. 1991. „Seminari e clero parrocchiale”. *Storia della Chiesa XXIII*. Maurilio Guasco, Elio Guerriero i Francesco Traniello (ur.). Milano: Edizioni Paoline, str. 327–364.
16. Jeličić, Ivan. 2020. „To Ensure Normal Administrative Order, and for the Population’s Greater Comfort? Aspects of Post-war Transition in the Political District of Volosca Abbazia/Volosko-Opatija”. *Südost-Forschungen*, 79, str. 96–123.
17. Klen, Danilo. 1970. „Urbar Pazinske grofovije (1498.)”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XIV, str. 53–159.
18. Klen, Danilo. 1955. *Neki dokumenti o istarskom svećenstvu između dva rata*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
19. Kobler, Giovanni. 1896. *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. Trieste: Unione degli Italiani dell’Istria e di Fiume – Università popolare (1978., pretisak prvog izdanja).
20. Margetić, Lujo. 1974. „Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina”. *Liburnijske teme*, 1, str. 95–114.
21. Margetić, Lujo. 1990. *Rijeka – Vinodol – Istra. Studije*. Rijeka: Riječki izdavački centar.
22. Medved, Marko. 2015. *Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Državni arhiv u Pazinu – Riječka nadbiskupija.
23. Medved, Marko. 2020. *Filius conventus Fluminensis. Augustinci pustinjaci sv. Jeronima u Rijeci*. Zagreb: Srednja Europa – Katolički bogoslovni fakultet.
24. Milanović, Božo. 1992. *Istra u dvadesetom stoljeću. Zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu*. Pazin: Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“.

25. Munić, Vesna. 2005. *Sakralna arhitektura istočnoistarskih komuna od XII. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: Alfa.
26. Santin, Antonio. 1978. *Al tramonto. Ricordi autobiografici di un vescovo*. Trieste: LINT.
27. Starac, Ranko. 1994. „Rezultati novijih arheoloških istraživanja obavljenih na području Lovranštine, Mošćeništine i Brseštine”. *Liburnijske teme*, 8, str. 9–30.
28. Starac, Ranko. 1987. „Stanje istraženosti arheoloških lokaliteta na području Lovranštine u vremenskom razdoblju od neolitika do antike”. *Liburnijske teme*, 6, str. 49–52.
29. Sušić, Zvonimir. 1970. „Valvasor o Liburniji”. *Dometi*, III/6, str. 114–123.
30. Valvasor, Johann Weickhard. 1689. *Die Ehre der Herzogthums Crain*. Laibach.
31. Viškanić, Damir. 2002. *Quaderna capituli lovransensis*. Lovran – Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić.
32. Zorec, Dušan. 1974. „Građa Historijskog arhiva o Istri”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 19, str. 467–473.

Summary

CONTRIBUTION TO THE CHURCH HISTORY OF LOVRAN IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Following the brief overview of the history of Lovran, during which he also presents several information from the church history which have been unknown thus far, the author writes about certain aspects of the life of the Catholic Church in that parish during the period of Italian administration. Lovran parish was a part of the Diocese of Trieste and Kopar when Austria-Hungary collapsed. In 1925 it became a part of the newly founded Diocese of Rijeka, together with the entire Liburnia area. The paper also mentions names of the pastorally active priests in Lovran between the two world wars, as well as other aspects of the religious life of that hitherto less-familiar period. The circumstances of religious life in the 1920s and 1930s have been placed in the context of national and linguistic issues related to Italianization conducted by the Kingdom of Italy in the area. The author's analysis is mainly based on the archival records related to the bishops of Rijeka, i.e. their decisions and actions concerning Lovran parish.

Key words: Lovran parish, Diocese of Rijeka, fascism, Catholic Church